

HISTORIA OBIEKTU WEDŁUG ŹRÓDEŁ PISANYCH

W najstarszych umowach handlowych dom z późniejszych numerem 92 jest zwykle opisywany jako gospodarstwo rolne. Pierwszym dowodem jego istnienia jest zapis w księdze ziemskiej dużego gospodarstwa rolnego w Náchodzie z roku 1559, kiedy miało miejsce przeniesienie majątku między Kryštofem Nyplem a Janem Trnką.

W 1641 roku właścicielem został Jan Záruba. Do tego gospodarstwa gminnego, które określano również jako Zárubovský należała ziemia na Podrači, na Lánach, na Poříčí i na Vrších oraz łąki w Bohuslavicach, pod Rtyňką i na Poříčí. Zárubowie byli posiadaczami gospodarstwa niemal sto lat aż do 1735 roku, kiedy sprzedali go gminie w Úpicach. Gmina wynajęła grunty, a w domu zorganizowała gospodę, którą również oddała w dzierżawę za 12 złotych rocznie. Jan Záruba postanowił utrzymać grunty aż do kolejnej wiosny, a dodatkowo dziedzicznie zastrzegł sobie chatę, która stała w zagrodzie.

W 1752 gmina zdecydowała się sprzedać gospodę. Do 1881 roku, kiedy dom kupił Jindřich Kuťák za 2 100 złotych austriackich, posiadłość należała do wielu różnych osób prywatnych. Jindřich Kuťák utrzymał w Dřevěnce gospodę. Jego syn Jindřich latami walczył z nieprzychylnym losem i brakiem zainteresowania organów komunistycznych. Na początku lat 50. XX wieku rozważano nawet zburzenie Dřevěnky, ale od 1958 roku w części obiektu działał zajazd pod nazwą *Restaurace a jídelny Trutnov*. Dom przez kilkadziesiąt lat popadał w coraz większą ruinę, choć właściciel niestrudzenie zwracał uwagę na jego zły stan techniczny i szkody spowodowane jego eksploatacją. Gospoda istniała w Dřevěnce aż do 1990 roku, jeszcze dziesięć lat później prowadzono w niej gospodarstwo i była zamieszkiwana. W 2000 roku ostatni właściciel Jindřich Kuťák sprzedał obiekt, ale nowy właściciel zrealizował tylko niewielką część zapowiadanej wielkiego planu uczynienia z domu obiektu kulturalnego i muzealnego. Ostatecznie w 2007 roku budynek przejęło miasto Úpice i rozpoczęło stopniowy program naprawy i renowacji obiektu. Już przed tą ostatnią zmianą Dřevěnkę ożywiła działalność lokalnego stowarzyszenia Chalupění, zajmującego się gromadzeniem dokumentacji i materiałów przedstawiających tradycyjne prowadzenie gospodarstwa i tryb życia w regionie.

RENOWACJA OBIEKTU

W październiku 2008 roku dokonano oceny stanu drewnianych konstrukcji pod kątem działania szkodników biologicznych. Rok później Jiří Škabrada opracował badanie historyczno-budowlane opisujące aktualny stan obiektu gospodarczego w północnej części obszaru, zaś Kateřina Krhánková przeprowadziła badania konserwatorskie pozostałości farb i malowideł na drewnianych konstrukcjach sklepu mięsnego.

Całkowita renowacja obiektu została w 2009 roku włączona do *Programu ochrony dziedzictwa architektonicznego* i w tym samym roku rozpoczęto prace ratunkowe, które brały pod uwagę również późniejsze ingerencje budowlane. Obiekt należało ratować jako całość – świadectwo tego, jak myślały i żyły pokolenia przed nami, również w XX wieku. Dlatego zachowano otwory okienne z lat 30. XX wieku. Zdecydowało o tym kilka powodów – podczas zmniejszania otworów konieczna byłaby wymiana zdecydowanej większości konstrukcji zrębowych, przez co stracilibyśmy najcenniejszy autentyczny materiał z początku XVII wieku. Kolejny powód to fakt, że nie wiemy, jak wyglądały mniejsze okna. Ponadto, ponad 80-letnie okna są materiałem historycznym dokumentującym poziom rzemieślniczy i tryb życia na początku XX wieku.

W trakcie stopniowej renowacji, najpierw odnowiono konstrukcje zrębowe płaszcz zewnętrznego, przy czym silny nacisk położono na zachowanie wszelkiego materiału autentycznego, który nie uległ całkowitemu zniszczeniu. Najpierw usunięto glinianą izolację, którą zeszkładowano, potem poddano ocenę stan wszelkich elementów, starannie ułożono wypełnienia otworów, a następnie wykonano drewniane wsparcie statyczne we wszystkich częściach obiektu. Teraz można było przystąpić do renowacji zewnętrznego i wewnętrznego zrębu domu. Wymieniono całkowicie zniszczone belki

lub ich części, przy czym nowe i stare drewno połączono w sposób klasyczny za pomocą tyblowania i drewnianych kołków. Zachowano również sposób obróbki elementów w różnych okresach rozwoju. Zastosowano ręczną klasyczną ciesielską obróbkę przy użyciu historycznych narzędzi. Wszelkie konstrukcje zostały potraktowane farbą utrwalającą – nasyconą roztworem kalafonii w alkoholu technicznym – i zaimpregnowane farbą przeciw owadom niszczącym drewno oraz grzybom.

W pierwszej fazie (2009–2012) naprawiono zrąb zewnętrznego płaszczu i odnowiono izbę zrębową na piętrze, której stan był krytyczny. Mimo to udało się zachować dużą część pierwotnych elementów oraz stropy z belek nad główną izbą, które po usunięciu glinianego wypełnienia zastano w zaskakująco dobrym stanie.

Najbardziej skomplikowanym etapem renowacji była wymiana elementów wieńca murlaty, który był statycznie połączony z konstrukcją więźby. Dach otrzymał nowe pokrycie z drewnianego gontu łupanego. Konstrukcja z zewnątrz i wewnątrz była pierwotnie pokryta farbą wapienną – na konieczność jej renowacji konserwatorzy zwracali uwagę od samego początku, ponieważ jest to rozwiązanie historyczne, które było charakterystyczne dla zabytku przez ponad 200 lat. Jednak w latach 70., zgodnie z ówczesną tendencją, usunięto farbę wapienną a belki natarto olejem silnikowym, zaś fugi w kolorze białym. Jednak ze względu na dążenie do zachowania elementów autentycznych, w trakcie renowacji nie było możliwe naniesienie farby wapiennej na tłustą powierzchnię drewna.

Wszelkie prace ciesielskie wykonała firma TES-78 mistrza ciesielstwa Martina Zemana z miasta Žacléř. Doświadczeni cieśle, których praca jest godna podziwu, uratowali Dřevěnkę dla kolejnych pokoleń. Współpracy cieśli, statyka, projektanta, konserwatorów zabytków i właściciela obiektu towarzyszył fakt, że reprezentantem inwestora był wnuk Jindřicha Kuťáka, który bardzo wnikliwie doglądał wszelkich prac.

NOWE ZASTOSOWANIE OBIEKTU

W Dřevěnce powstaje żywa ekspozycja typu skansenowego, która przedstawia odwiedzającym życie w małym mieście w drugiej połowie XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku. Umożliwia im zapoznanie się z trybem życia, który już nigdy nie wróci oraz tworzy przestrzeń do spotkań wokół sztuki rzemieślniczej – na wykładach i biesiadach czy przy innych okazjach.

Dawna gospoda zmienia się w społeczną, wielofunkcyjną, edukacyjną salę z nowym piecem kaflowym i piecem chlebowym. W dawnych sklepach mieści się centrum informacyjne i niewielkie ekspozycje poświęcone temu rozdziałowi z historii Dřevěnki, natomiast na pierwszym piętrze odwiedzający mogą zobaczyć, jak mieszkali pierwsi właściciele. Mała izdebka za wyjątkowym dymnikiem przypomina o życiu miejscowych tkaczy. Warte uwagi są też strych czy piwnica z dawnymi częściami zachowanymi przewodami piwnymi prowadzącymi odwiedzających do podziemi.

To wszystko i dużo więcej ofiaruje gościom zrekonstruowany zabytek w ramach całorocznego programu inspirowanego cyklicznym postrzeganiem czasu, życiem w zgodzie z tradycją oraz stabilną relacją między tym, co zwyczajne i tym, co świąteczne.

Udostępnienie

wtorek – sobota 10.00–12.00 i 13.00–17.00
niedziela 13.00–16.00

Kontakt

Žižkova 92, 542 32 Úpice
+420 499 882 143
mmgu@mmgu.cz

Współrzędne GPS

N 50.5124272°, E 16.0130731°

Więcej informacji znajdziesz na

www.mmgu.cz

Text: Vladimíra Paterová.

Fotografie: NPÚ, ÚOP w Josefovie; Miasto Úpice; archiwum fotografii rodziny Kuťákové; Městské muzeum a galerie Úpice.
Źródła: Škabrada, Jiří a kol.: Dřevěnka čp. 92. Stavebněhistorický průzkum, 2009.
Mapa: ©ČÚZK.
Druk: Tisk AS, s.r.o., Hradecká 966, Jaroměř.

W 2018 roku opublikował Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Josefovie ze wsparciem finansowym kraju hradeckiego i miasta Úpice.

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVNÍSTĚ
V JOSEFOVĚ

KRÁLOVÉHRADECKÝ
KRAJ

ISBN 978-80-88226-11-6

ÚPICE
DŘEVĚNKA NR 92

Dom nr 92 w miejscowości Úpice, zwany Dřevěnką, jest jednym z najstarszych i największych drewnianych domów, jakie można spotkać w czeskich miasteczkach, co więcej zachowanym niemal w całości w autentycznej formie z czasów budowy na początku XVII wieku. Obiekt jest wyjątkowo ciekawy i ważny z uwagi na bliskie związki z architekturą ludową czy podobieństwo do najstarszych czeskich domów wiejskich z XVI–XVII wieku. O podobieństwie tym decyduje zarówno charakterystyka typologiczna (podłużny układ z wysoką częścią mieszkalną i dwupoziomą tylną izbą), jak również materiał i konstrukcja (konstrukcja zrębowa z nieociosanych okrągłaków). Dom jest godny uwagi także ze względu na stosunkowo proste wykonanie ciesielskie, praktycznie pozbawione zdobień.

Ostatnie badania, datowanie i analiza źródeł pisanych, umożliwiły lepsze umieszczenie obiektu na osi rozwoju najstarszych czeskich domów wiejskich, które zachowały się do dzisiaj oraz połączenie historii powstawania obiektu z konkretnymi ludźmi, którzy byli jego właścicielami i mieszkańcami. Dřevěnkę można zaliczyć do głównych zabytków w Úpicach, a jej znaczenie za sprawą udokumentowanego wieku i konstrukcji, wykracza poza granice regionu.

HISTORIA

Informacje na temat budynku do niedawna nie były wystarczające. Przyjęcie o jego dawnym pochodzeniu opierano wyłącznie na fakcie, że budynek zbudowano z nieociosanych okrągłych belek. Pierwsza pisemna wzmianka o gospodarstwie pochodzi z 1559 roku. Dane z ksiąg ziemskich, pozyskane przez zarządcę muzeum miejskiego Viléma Schreibera (1882–1964), następnie uzupełnił kolejny pracownik muzeum Jan Kábrt (1901–1985). Badacz ten w ramach swoich możliwości starał się opisać i datować Dřevěnkę, nie pomijając wczesnych etapów jej rozwoju budowlanego. Zilustrował go w sposób bliski metodyce istniejących już wówczas badań historycznych w zakresie budownictwa.

ŚREDNIOWIECZNA PRZESZŁOŚĆ PARCELI I DOMU

Parcela domu nr 92, później uszczuplona o swoją północną część z domkami nad brzegiem rzeki Úpy, bez wątplenia mieści się w centrum średniowiecznego gotyckiego miasteczka. Miejski charakter miały wyłącznie parcele wokół placu (przy czym nawet tutaj aż do czasów współczesnych zabudowa nie zyskała na całym obszarze spójnego, uporządkowanego – czyli prawdziwie miejskiego charakteru). Parcela z domem nr 92 leży stosunkowo blisko placu i kształtem przypomina gospodarstwo rolne z przestronnym podwórzem. Jednak po samej Dřevěnce – przez to, że mieści się przy ulicy i jest do niej zwrócona podłużną fasadą wejściową – nie widać, że właściwie reprezentuje raczej wiejski typ zabudowy. O rolniczym charakterze świadczą również najstarsze pisemne wzmianki na temat obiektu – związane charakterystyki w ewidencji ksiąg ziemskich. Ponieważ zachowany dom wzniesiono najpewniej na początku XVII wieku, na terenie tutejszego gospodarstwa musiał wcześniej istnieć co najmniej jeden dom, gdyż najstarsza wzmianka o przeniesieniu tytułu własności pochodzi już z lat 50. XVI wieku. Na podstawie jedynej, pośredniej wskazówki w zapisie handlowym z 1605 roku, możemy wnioskować, że dom ten miał być może jeszcze bardziej wyrazisty, wiejski charakter.

Zwłaszcza w miastach pozostałością po najstarszych etapach budowy często są sutereny, piwnice. W związku z tym, ciekawe są również piwnice pod Dřevěnką, ponieważ każda z dwóch zachowanych piwnic powstała w innym czasie i pozostaje w innym stosunku do nadziemnej części budynku. Większa, północna piwnica jest być może pozostałością po starszym obiekcie, na co wskazuje strome wzniesienie jej sklepienia i różna szerokość sieni oraz różna głębokość izb na parterze. Mniejsza, zachodnia piwnica bez wątplenia powstała

później niż w początkach XVII wieku. Ta cecha architektoniczna – różna szerokość sieni i różna głębokość izb – świadczy o starszym pochodzeniu piwnicy, do której podczas budowy domu na początku XVII wieku dostosowano część parteru. W podobnych starych domach typu wiejskiego sień ma bowiem zawsze tę samą szerokość na całej głębokości, więc wejścia do obu izb znajdują się na jednej linii.

ZACHOWANY DOM Z POCZĄTKU XVII WIEKU

Dzięki wynikom analizy dendrochronologicznej określenie czasu budowy zachowanego domu jest jednoznaczne – budynek, przy którego budowie wycinano drewno w trakcie trzech zim w latach 1604–1610, powstał pod koniec tego okresu lub w jego ścisłej bliskości, czyli między rokiem 1609–1611. Datowanie dendrochronologiczne umożliwia określenie wieku zastosowanego drewna z dokładnością do jednego roku według kolejności słoju, które przystają nierównomiernie w zależności od pogody. Drzewa do wszystkich belek w więźbie, finalizujących budowę, zostały wycięte w ziemie na przełomie 1609/1610 roku, dlatego budowa najprawdopodobniej zakończyła się w 1610 roku, najpóźniej w 1611. Dzięki temu datowaniu wiemy, kto był budowniczym – był to najpewniej Jiří Matějka (Jiřík Matějku), który zakupił gospodarstwo w 1605 roku. Za czasów tego gospodarza zanotowano również wyraźny wzrost ceny całej nieruchomości. Jiří Matějka zakupił gospodarstwo w cenie 360 kop groszy miśnieńskich, natomiast po jego śmierci, majątek został w 1621 roku przeniesiony na męża wdowy Doroty Jiřego Šrejbera za dużo wyższą kwotę 1 000 kop (przy niezmięnionej powierzchni gospodarstwa).

Typologiczny układ domu w zasadzie pokrywa się z naszymi najstarszymi znanymi domami wiejskimi, które przetrwały od XVI i początku XVII wieku. Domy te przeważnie wyróżniają się trójdzielnym układem, w którym przednią część stanowi duża i wysoka część mieszkalna, część środkową zajmuje sień z czarną kuchnią, natomiast część trzecia to izba lub raczej dwie izby. Ta tylna część domu, która na wsi mogła być murowana, bywa – z uwagi na wysokość przedniej części mieszkalnej i niższe sufity w izbach – dwupoziomowa. Dom w Úpicach różni się od opisanego układu najstarszych wiejskich domów, ponieważ nawiązuje do bardziej zaawansowanych budynków, które można było znaleźć w małych miasteczkach. W części mieszkalnej brakuje okienka w dachu, którego zadaniem było odprowadzanie dymu, gromadzącego się w trakcie ogrzewania średniowiecznych domów, jak zachowało się to np. w domu nr 53 w mieście Rtyně v Podkrkonoší. Kolejną różnicą jest wspomniana anomalia architektoniczna w przypadku izb, której przyczyną jest prawdopodobnie

istnienie wcześniej piwnicy i zejścia do niej. Najwyraźniejszą różnicą w stosunku do ówczesnego typowego domu wiejskiego to istnienie pomieszczeń mieszkalnych na piętrze w tylnej części domu, o których charakterze świadczy przede wszystkim wykonanie sufitów. Bez badania nie możemy mieć jednak pewności, czy od początku istniało tu ogrzewanie i jaką miało postać. Najprawdopodobniej było to zwykłe palenisko, umieszczone w środkowej sieni, nad którym znajdował się komin dymny – najpewniej o lekkiej, drewniano-glinianej konstrukcji, oparty o ścianę. W tym miejscu system grzewczy dalej ciągnął się przez murowaną część komina, który musiał mieć już oparcie na parterze, aż do jego współczesnej postaci ciągowej.

Nie do końca jasna jest pozycja, a zwłaszcza konkretna realizacja budowlana kuchni połączonej z dużą izbą na parterze. Prawdopodobnie od początku znajdowała się w obecnym miejscu. W przeciwieństwie do zachowanego, murowanego sklepienia, najprawdopodobniej była drewniana i być może wyposażona w drewniano-gliniany dymnik. Towarzyszył jej z pewnością standardowy układ pieców i pieców kaflowych w odpowiednim kącie izby. Pozostałością po tym połączeniu jest duża wnęka – nie wiemy jednak, czy wykonana już na początku XVII wieku – której część wykorzystano później do osadzenia portalu łączącego dziś główną izbę z kuchnią.

Cały dom zbudowano w jednolicie ciesielski sposób z nieociosanych okrągłaków. Konieczność układania – z powodu lepszego mocowania konstrukcji – naprzemiennie cieńszych i grubszych końców kłód, przyczyniła się do wyraźnych nierówności ścian, zwłaszcza wewnątrz budynku. Większy nacisk kładziono na równość ścian z zewnątrz. Ociosane są tylko części do belkowych framug okien i drzwi, ale również w tym wypadku bez jakichkolwiek zdobień. Typowo wiejskie było również wykonanie wysokiej więźby jętkowej. Ciekawe jest umiejscowienie domu frontem równoległe do ulicy, które w Czechach – w przeciwieństwie do rozległych obszarów na Morawach – nie jest typowe. Jest jednak częste w miasteczkach i miastach, gdzie trójdzielne domy stawiano na szerokiej parceli wzdłuż ulicy.

MODYFIKACJE W XVIII WIEKU

Dendrochronologiczne datowanie umożliwia stwierdzenie, że już na początku XVIII wieku włożono środkowy podłużny słupek (stolec) do konstrukcji więźby. Kolejne dwa słupki dołożono pod koniec tego wieku. Obie ingerencje uzupełniły więźbę w sposób, który był wówczas typowy w środowisku wiejskim. Kolejna data, której możemy wierzyć i którą znamy dzięki dendrochronologii, to druga połowa XVIII wieku – wówczas powstała nadbudówka zrębowej izdebki lub dwóch

izdebek nad kuchnią. Ten podłużny zrębowy blok był prawdopodobnie podzielony na dwa pomieszczenia – większe wschodnie i mniejsze zachodnie, dostępny z ganku i ogrzewany kominem nad kuchnią. Mógł służyć na przykład jako pokój dla służącej. Oba pomieszczenia były wprawdzie połączone drzwiami, co widać z zewnątrz na konstrukcji północnej ściany zrębowej, ale w zależności od sytuacji można je było oddzielić, ponieważ większa wschodnia izba mogła z powodzeniem służyć również jako kwatery dla gości gospodarza. Tym można wytłumaczyć pozornie tajemnicze ślady po połączeniu komunikacyjnym z dużą izbą – usunięto tu część stropu belkowego, wstawiono schody drabinowe, a w ścianie izdebki wycięto otwór wejściowy.

Nadbudówka zrębowego bloku z izdbkami bez wątplenia nawiązywała do wcześniejszej murowanej i sklepionej kuchni

z kominem oraz przylegającego pomieszczenia, które z pewnością pełniło funkcję zaplecza kuchennego, gdy w domu działała gospoda. Z powodu ustawienia paleniska i pieca w kącie izby – do kuchni wchodzi się dalej niż dzisiaj – długim barokowym portalem. Ten prawdopodobnie pojawił się tu później niż blok kuchenny, a jeśli wierzyć napisowi z podanym numerem, służył wcześniej jako brama wejściowa w ramach ogrodzenia gospodarstwa.

Z drugiej połowy XVIII wieku może pochodzić również druga, mniejsza zachodnia piwnica, umieszczona pod północną połową izby w południowo-zachodnim narożniku.

PÓŹNIEJSZE MODYFIKACJE BUDOWLANE

W połowie XIX wieku w kuchni zrezygnowano z dymnego sposobu ogrzewania i wprowadzono system z ciągiem, z jakiego korzystamy do dzisiaj. Zlikwidowano również schody prowadzące z dużej izby do górnej izdebki w bocznym skrzydle, przy czym otwór na drzwi zapelniono belkami z poprzecznymi, drewnianymi antypoślizgowymi wkładkami, których w Podkarkonoszach używano w celu wzmocnienia ścian zrębowych w sąsiedztwie otworów na drzwi i okna. Usuniętą część stropu belkowego ponownie zapelniono nieco innym sposobem, stosując górną warstwę ochronną – mieszankę gliny ze słomą. W drugiej połowie XIX wieku prawdopodobnie usunięto również ganek w południowej, wejściowej stronie domu, ponieważ w miejscu tym ganku nie ma już na najstarszej fotografii z początku XX wieku. W drugiej połowie czy raczej końcu XIX wieku przeprowadzono kilka modyfikacji drzwi. Dwuskrzydłowe drzwi wejściowe do sieni od strony ulicy zastąpiły dawne wejście, po którym otwór nadal służył jako wejście do sklepu rzeźniczego ulokowanego w sieni. Jako kolejny, sklep warzywny, zaczęła służyć izba w południowo-zachodnim rogu, której wejście zostało prawdopodobnie wycięte w miejscu dotychczasowego okna. Z końca XIX wieku (zgodnie z neoklasycystycznym żółtym kształtem końców wpuszczonych zawiasów) pochodzą również dwuskrzydłowe drzwi do dużej izby, a na piętrze tak samo wyposażone drzwi z sieni do pomieszczenia mieszkalnego w trzeciej części domu.

Para trójdzielnych okien w zachodniej przedniej części budynku na parterze jest wyposażona w profilowanie, a zwłaszcza zawiasy z końcami w kształcie frędzli, używanymi tylko do początku XX wieku. Co więcej, na tak wczesne datowanie wskazuje również najstarsza znana fotografia domu z początku XX wieku, na której uchwycono już te okna. Do lat 30. XX wieku otwory na okna i drzwi powiększono.